

Gönderim Tarihi: 05.01.2018

Kabul Tarihi: 20.02.2018

“KÖROĞLU” DESTANININ AZERBAIJANI VARYANTINDA KADIN TIPLERİ

Woman Types in the Azerbaijani Variant “Koroglu”

İlkin GULİYEV

Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
guliyevilkin@mail.ru

Çalışmanın Türü: Araştırma
ORCID ID: 0000-0002-8491-8091

Öz

“Köroğlu” destanındaki kadın tipleri, XVII. yy. Türk kadını, onun düşünme tarzı, ahlaki, aile ve toplum içinde yeri ve görevi hakkında bilgi edinmekte büyük önem arz etmektedir. Destanın sekiz kolu kadınlarla ilgilidir, bu kollarda destanın baş kahramanı Köroğlu veya delileri aracılığıyla kadınların zorlukları aşarak kendi istekleri üzerine Çamlıbel'e getirilmesinden bahsedilmektedir.

Destanda dikkat merkezinde olan kadın tipleri genellikle yüksek sınıftan kızları olmalarına rağmen (Nigar, Telli, Hürü, Mahub, Şirin vd.) çok sadedirler; zengin kızı olmaları ile övünen insanlar değildir. Bu kadınlar, Çamlıbel'e yerleşen Köroğlu ve delilerinin haksızlık uğruna mücadeleye ettiklerini duyarlar ve farklı yollarla Köroğlu'na haber göndererek gelip onları da Çamlıbel'e götürmesini talep ederler. Çamlıbel'de herkesin eşit olduğunu, ayrımcılık yapılmadığını duyan kadınlar, bir an önce onları yöneten, özgürlüklerini ve haklarını ellerinden alan baba ve abilerinden kurtulmanın peşindedirler.

Çalışmada kadın tipleri açısından anlatılar değerlendirilmiştir. “Köroğlu” destanının kollardaki kadın tipleri ile ilgili çalışmada, kadın kahramanlar ve üstlendikleri roller incelenmiştir. Türk kahramanlık destanlarındaki kadın tipleri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra “Köroğlu” destanındaki kadın tipleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra kollardaki kadınların özellikleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Köroğlu, destan, kadın tipleri, Nigar, Telli, Mahub

Abstract

The epic "Koroglu" provides us with very valuable information about the Turkish female characters of the XVII century, mentality of those women, their morality, place, position in the family and society, etc. The eight chapters-branches of the epos were dedicated to the female, the histories of the women who overcome all obstacles with the help of the main hero of the epic Koroglu and his friends and then voluntarily arrived in Chenlibel.

The epic was focused on the women belonging to the high society (Nigar, Telli, Huru, Mehub, Shirin, etc) but despite of that fact all of them were very simple, they were not proud of their origin. When those women learn that Koroglu and his friends were conducting a fair struggle against injustice, they send Koroglu messages to take them to Chenlibel. The women knew that everyone was equal in Chenlibel and there was no oppression, but in real life they lived with their fathers and older brothers who controlled them, limited their rights and freedom. In order to escape from despotism they were eager to come to Chenlibel.

Female characters, their role in the epic were investigated in the article. First a brief

description of the female characters and their role in Turkish heroic epic was given, those characters were analyzed. Then the female images of the epic in particular were identified.

Keywords: Azerbaijan, Koroglu, epos, woman types, Nigar, Telli, Mahbub

Azerbaycan halkının kahramanlık tarihinin büyük bir dönemini edebi şekilde yansıtan “Koroğlu” destanının Azerbaycan’da derlenmesi, düzenlenmesi, basılması ve incelenmesinde Veli Hulufu (Koroğlu, 1999), Hemit Araslı (1956), Memmedhüseyin Tahmasib’in (Koroğlu, 1956), Vagif Veliyev (1985), Azat Nebiyev (2006) büyük emekleri vardır. Son dönemlerde destanın genel olarak araştırılması daha hızlı bir boyut kazanmış; destanın Azerbaycan versiyonu esas alınarak Ermeni, Kürt, Gürcü ve diğer Kafkas halkları arasında yeni varyasyonları ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Yukarıda adlarını belirttiğimiz araştırmacılar yazılarında “Koroğlu” destanına ilişkin bu veya diğer sorunlardan bahsetmiş olmasına rağmen, destandaki kadın tipler kapsamlı ve düzenli bir şekilde incelenmemiştir.

Destandaki kadın tiplerin incelenmesi XVII. yy. Azerbaycan kadınının ailedeki ve toplumdaki yerini tespit etmek, kadın özgürlüğü ile ilgili konulara açıklama getirmek, kadınların karşı cinsin temsilcileri ile ilişki ve münasebetlerini açıklama bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Metin Ekici “*Kadın-erkek ilişkisinin en canlı olarak sunulduğu Türk edebi yaratmalarından birisi de Koroğlu anlatmalarındır. Günümüzde sözlü olarak Orta Asya’dan Balkanlara uzanan bir coğrafyada anlatılmakta olan Koroğlu’da konuların büyük bir kısmı kadın-erkek ilişkisi üzerine kurulmuştur.*” demektedir. (Ekici, 2011, s. 10)

Türk edebiyat araştırmalarında halk destanlarının farklı varyantlarındaki kadın tipler incelenmiş, anlatmalarda yer alan kadın tipleri zaman zaman araştırma konusu olmuştur. (bak. Ekici, 2000; Ekici, 2011; Bars, 2014; Şahin, 2012; Kaplan, 2004; Söylemez & Aliyeva 2000: 35, Salahaddin, 2015; Salahaddin, 2017)

“Anadolu Sahası Koroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler” adlı makalesinde Metin Ekici, Koroğlu’nun Anadolu sahası anlatmalarında yer alan kadın tiplerini üç grupta incelemiştir:

1. Koroğlu veya keleşlerinin evlenmeyi düşündüğü veya kendileri Koroğlu veya kardeşleriyle evlenmeyi düşünen kadın tipler;
2. Koroğlu veya keleşlerine yardımcı olan kadın tipler;
3. Koroğlu veya keleşlerine kötülük eden kadın tipler. (Ekici, 2000, s. 123)

Mehmet Emin Bars, Türk kahramanlık destanlarında mevcut olan kadın tiplerini incelemiş ve destanlarda beş kadın tipinin olduğu kanaatine varmıştır:

1. Alp (aktör, kahraman) kadın tipi;
2. Bilge (sembol) kadın tipi;
3. Eş (sevgili) ve anne kadın tipi;
4. Yardımcı (haberci) kadın tipi;
5. Düşman kadın tipi. (Bars, 2014, s. 135)

Halil İbrahim Şahin ise Türkmenistan sahası Köroğlu anlatmalarında kadın tiplerini beş grupta incelemiştir:

1. Eş ve anne tipi;
2. Savaşçı kadın tipi;
3. Çamlıbel'e getirilen güzel ve soylu kadın tipi;
4. Büyücü, falcı ve düşman kadın tipi;
5. Yardımcı kadın tipi. (Şahin, 2012, s. 566)

Yukarıda belirtilen çalışmalardan yola çıkarak "Köroğlu" destanının Azerbaycan varyantındaki kadın tiplerini genel olarak ikiye ayırmak mümkündür:

1. Yüksek sınıfa ait olan kadın tipleri – hotkar, paşa veya han kızları: *Nigar Hanım, Telli Hanım, Hürü Hanım, Mömine Hanım, Mahbub Hanım, Şirin Hanım, Dünya Hanım* vd.;
2. Yardımcı (ikincil) kadın tipleri:
 - a) *kırk incebelli kız (veya karabaşlar)*;
 - b) *yaşlı kadınlar (kocarkarılar)*.

1. Yüksek sınıfa ait olan kadın tipleri.

1.1. Nigar Hanım: Nigar Hanım, hotkar¹ kızıdır ve destanın "Köroğlu'nun İstanbul Seferi" kolunda onun Çamlıbel'e getirilmesinden bahsedilir. Nigar Hanım, Köroğlu ve onun delileri, Çamlıbel hakkında birşeyler duymuştur ve Çamlıbel'e gelmek arzusundadır. O, bir gün kırk ince belli kızla çarşıda gezerken dükkanda saklanıp hotkar kızını bakışlarıyla takip eden Belli Ahmet adlı birini görür, onu Köroğlu'nun delisi zanneder. Nigar, Köroğlu'na ulaştırmak için ona bir mektup verir ve der ki, "*Deyərsən ki, naməni oxusun. Əgər razı olsa, özü² gəlsin, razı olmasa, cavabını sənənlə göndərsin*". (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 175) Nəmede ise yazılmıştır: "*Əgər igidsənsə, gəl apar³ məni.*" (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 176) Bunun üzerine Köroğlu İstanbul'a gelir ve Nigar'ı Çamlıbel'e götürür.

Nigar, Çamlıbel'e getirildikten sonra, bir nevi Köroğlu'nun sırdaşına dönüşür. Deliler de onu çok severler, onun sözünden çıkmazlar,

¹ *hükümdar, padişah*

² *kendisi*

³ *götür*

yeri geldiğinde “söz senindir” diyerek önceliği ona tanırırlar. Köroğlu uzak memleketlere savaşa gittiğinde zor anlarda delileri Nigar yönlendirir, nasıl davranılması gerektiği hakkında, Çamlıbel’in nasıl savunulacağı konusunda tavsiyelerde bulunur.

Vagif Veliyev şununla ilgili şöyle demektedir: “*Köroğlu destanında Nigar Hanım, tehlike anında, delilerden biri uzak sefere çıktığında veya herhangi bir konuyu tartışıklarında Köroğlu’nun gözleri Nigar’ın gözlerine bakar, son sözü Nigar Hanım söylerdi*” (Veliyev, 1985, s. 333)

Nigar Hanım, Köroğlu’na kalben aşıktır, onu hem ailenin büyüğü, hem de bir hayat arkadaşı gibi kabullenir ve zor durumlarda hep onun yanında bulunur. Güleryüzlü, iyi niyetli bir kadın olan Nigar Hanım, yeri geldiğinde Köroğlu ile şaka yapar, bazen ona küser, ona sinirlenir, sonra sazla şiirle onun gönlünü alır, bazen delilere karşı kötü davranmasını engeller, bazen de onunla gurur duyduğunu dile getirir. Tabi ki, bu aşk, muhabbet karşılıklıdır, Köroğlu da hayatının sonuna kadar ona sadık kalır, hatta destanın “Köroğlu’nun Yaşlılığı” kolunda buna bir daha şahit oluyoruz ki, düşmanlar tarafından yakalanan Köroğlu onların Nigar Hanım’ı götürmek istediklerini gördüğünde bağırarak, kollarındaki ipleri kopararak onu kurtarır. Bu kolun sonunda Nigar Hanım’ın artık yaşlanmış olan Köroğlu’na bakarak gurur hissiyle “Can Köroğlu” demesi de etkileyici sahnelerdendir.

Halil İbrahim Şahin’in Türkmenistan sahası Köroğlu anlatmalarında kadın tiplerini araştırırken birinci tipte incelediği Agayunus, bir yönüyle “Köroğlu” destanının Azerbaycan varyantındaki Nigar Hanım’a benzemektedir: “*Türkmen destanlarında kahramanın eşi olarak dikkat çeken kadın tipi, Köroğlu’nun eşi Agayunus’dur. Baskın bir tip olan Agayunus, Köroğlu’nun kararlarını etkileyen ve Çandıbil’in yönetiminde etkin bir rol oynayan bir kadındır. Agayunus, Köroğlu’nun aldığı kararlarda etkilidir. Köroğlu, pek çok alana onun tavsiyeleri veya sözleri üzerine çıkar. Bu yönüyle Köroğlu’nun eşi, aklın ve sağduyunun temsilcisi olarak öne çıkar. Köroğlu, umutsuzluğa düştüğünde onu Agayunus teselli eder ve yeniden hayata döndürür. Agayunus, Çandıbil’in Köroğlu’dan sonra hakim tipi, otoriter ve güçlü kadını temsil eder... Köroğlu ve Çandıbil üzerinde ciddi bir etkinliği vardır, problemleri ve olayları zekası ve tecrübesiyle doğru yorumlayarak Köroğlu’nun danışmanı konumuna yükselmiştir*”. (Şahin, 2012, s. 566)

Nigar Hanım, saz çalıp okumakta da Köroğlu’ndan geri kalmıyor. Destanda bunun hakkında şöyle denilir: “...el⁴ oxuyur ki, göydə gedən

⁴ öyle

quşlar az qalır qanad saxlayıb tamaşaya dursun⁵...” (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 159)

Eserde Nigar Hanım, görünüşte ela gözlü, kaşları ve saçları siyah, yüzünde, yanağında benleri olan bir güzel olarak tasvir edilir. “Hamze’nin Kırat’ı Kaçırması” kolunda Koroğlu ile arasında bir diyalog geçer ve bu zaman Nigar’ın nasıl görüldüğü belli olur. Önce Nigar, Koroğlu’na sataşır: “... Düzdü⁶, igidsən, qoçaqsan, iş üzü bilənsən⁷. Amma belə sir-sifətdən⁸ çox qarasan ey⁹...” (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 177)

Koroğlu cevabında şiirle uzatır:

*Mənə qara deyən gözəl,
Qaşların qara deyilmi?
Tökülübü dal gərdənə¹⁰,
Saçların qara deyilmi?*

*Çənlibeldə qurdum binə,
Bənzəyirsən aya, günə¹¹,
Ağ üzündə dənə-dənə,
Xalların¹² qara deyilmi?..*

(Azerbaycan Destanları, 2005, s. 177)

Destanın “Durna Teli” kolunda Nigar Hanım’ın gergin olması böyle tasvir olunur: “Koroğlu dönüb Nigara baxdı. Gördü vallah Nigar bir haldadı, bir haldadı ki, alma yanaqlar Səmərqənd kağızı kimi ağarıb. Ala gözlər bahar buludu kimi dolb. Yaqut dodaqlar bir dəqiqədə elə solub, elə bil lalədi, şaxtaya¹³ düşüb...” (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 121)

Nigar Hanım’ın yüzü gibi ruhu da güzeldir; oğulluğu Eyvaz’ı bir ana gibi sevmesi, Eyvaz düşmanlar tarafından ele geçirilirken onu rahatsızlık sarması ve kötü rüyalar görmesi, delilerle hoş münasebeti, Çamlıbel’e gelmek arzusunda olan kızları getirmek için delilerin gitmesini istemesi, deliler sefere giderken bizzat kendisinin uğurlaması, yeni gelen kızlarla hoş yürüyüşleri, davranışı, onlara düğün yapması, gösterdiği anne şefkati onun iç güzelliklerinin esas göstergesidir.

⁵ seyr etmək, izlemek

⁶ doğrudur

⁷ işini bilen birisinin

⁸ yüz

⁹ ya

¹⁰ gerdan

¹¹ güneş

¹² ben

¹³ ayaz

Delilerin Nigar Hanım'a olan güven ve itibarı, ona rağbet göstermeleri destanın "Eyvaz'ın Çamlıbel'e Getirilmesi" kolunda daha net görünür; şöyle ki, bir gün onun üzgün halde oturduğunu, ağlamaya hazır olduğunu gören deliler zanederler ki, Köroğlu onu incitip kırmıştır. Ona "*Gərək dərini bizə deyəsən, biz ölməmişik ki, sən qəm qüssə¹⁴ çəkəsən.*" derler. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 181) Fakat belli olur ki, Nigar hanım evlatsızlık derdi çekmektedir.

Destanın bu kolunda Nigar Hanım'ın Telli Hanım'la birlikte tepenin başına çıkarak Köroğlu'nun yoluna bakması, onun hayat arkadaşı için nasıl endişelendiğini gösterir.

Metin Ekici'nin Anadolu sahası Köroğlu destanındaki Nigar Hanım hakkında söylediklerini Azerbaycan varyantındaki tip hakkında da söylemek mümkündür: "... *Çamlıbel'de ne zaman bir toplantı, bir düğün veya eğlence tertip edilse, Nigar Hanım Köroğlu'nun yanında yerini alır. Ayvaz Çamlıbel'e getirildiğinde onu gömleğinden geçiren Nigar hanım Ayvaz'ı evlat edinir ki, bu oldukça eski bir Türk geleneğidir... Nigar Hanımın Köroğlu'nun diğer kollarında da sürekli yer alması ve hayatının sonuna kadar Çamlıbel'de kalması, onu diğer kadın tiplerden farklı kılan bir özelliştir.*" (Ekici, 2011, s. 13)

Böylelikle, destanda Nigar Hanım, anne, hayat arkadaşı, danışman ve iyi bir dost olarak akılda kalır. İkinci başkahraman olarak nitelendirilebilen Nigar Hanım, destanda "*erkek başkahramana göre konumlanan, onunla olan ilişkisi çerçevesinde tanımlanan bir tip olarak işlenmiştir.*" (Salahaddin, 2017, s. 233)

1.2. Telli Hanım: Telli Hanım, Erzurum paşası Cafer Paşa'nın kızıdır, "Köroğlu'nun Erzurum Seferi" kolunda Nigar Hanım'ın da isteği ile Çamlıbel'e getirilir. Telli Hanım'ın dış görünüşü, güzelliği destanda şöyle tasvir edilir: "*Aşığı Cünun Telli xanımı heç görməmişdi. İçəriyə girib gördü, vallah bu elə bir gözəldi, elə bir gözəldi ki, aya deyir sən çıxma, mən çıxım, suya deyir sən axma¹⁵, mən axım...*" (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 56)

Daha sonra âşığın okuduğu şiir Telli Hanım tipini gözlerimiz önünde canlandırır:

*Tutini¹⁶ bənd eylər¹⁷ şirin dilləri,
Şümşad¹⁸ barmaqları, nazik¹⁹ əlləri,*

¹⁴ dert, acı

¹⁵ akma

¹⁶ papağan

¹⁷ kendine bağlamak

*Gülabətin²⁰ saçı, qara telləri,
Töküləndə dal²¹ gərdənə²² yaraşır.*
(Azerbaycan Destanları, 2005, s. 57)

Telli Hanım, güzel olmakla birlikte, destandaki diğer kadınlardan farklı olarak, aynı zamanda cesur ve yiğittir. Köroğlu'nu paşanın yanında öven aşık zindana atılırken pehlivan kıyafeti giyinir, zindan kapısının ağzına gelir, muhafızı vurur, ona kendisinin Köroğlu olduğunu söyler ve aşığı kurtarır. Daha sonra muhafızla paşaya haber göndererek, Telli Hanım'dan uzak durmazsa cezalandırılacağını belirtir. Âşık Cünun'u serbest bıraktıktan sonra onu Çamlıbel'e gönderir ve "*Məndən qoç Koroğluya salam deyərsən. Deyərsən ki, bundan sonra beş özündən deyəndə bir də bizdən desin*" der. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 61) Hatta onu Çamlıbel'e götürmeye gelen Demircioğlu düşmanlarla savaşa girerken Telli Hanım da onunla birlikte savaşacağını söyler, ancak Demircioğlu buna razı olmaz. Halil İbrahim Şahin bu konuda şöyle demektedir: "*Türk kültüründe özellikle hayvancılığın ve göçer hayatın daha yaygın olduğu dönemlerde ata binme, kılıç kullanma ve savaşma çoğunlukla erkekler tarafından temsil edilmiştir. Bunda erkeklerin biyolojik olarak daha güçlü olmalarının etkisi vardır. Bu yüzden destanlarda da erkek egemen bir yapı oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle Türk destanlarında erkek kahramanlar ön plandadır. Böyle genel bir yargı, destanlarda kadınların hiç yer almadığı anlamına gelmemelidir. Kadınlar da destanlarda çeşitli özellikleriyle yer alırlar. Hatta bazı destanlarda alp olarak niteleyebileceğimiz baş kahraman kadındır. Veya kadınların erkekler gibi savaşçılık özellikleriyle destanlara katkı yaptıkları görülür.*" (Şahin, 2012, s. 565)

1.3. Mahbub Hanım ve Şirin Hanım: Mahbub Hanım hakkında destanın "Mahbub Hanım'ın Çamlıbel'e Gelməsi" kolunda bahsedilir. Mahbub Hanım Rum'a gelip çıkan Âşık Cünun vasıtasıyla Köroğlu ve Çamlıbel'deki kadınlar hakkında bilgi alır. Âşık Cünun'un sözleri ile o şöyle tasvir olunur: "*Baxdı ki gözəl, nə gözəl... Tellər qara, xallar qara, qaşlar qara, saşlar qara, dişlər ağappaq mirvari²³ kimi, dodaqlar yaqutun kənarı kimi, gözlər elədi ki, eşq əhlinə²⁴ öldürrəm deyir...*" (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 178).

¹⁸ şimşir ağacı

¹⁹ ince

²⁰ siyah

²¹ arka

²² gerdana

²³ inci

²⁴ aşıklara

Âşık Cünun'la Köroğlu'na haber gönderen Mahbub Hanım'ı almaya Belli Ahmet gelir, o da kızın güzelliğine hayran kalır. Bu olay destanda şu şekilde anlatılır: “*Bəlli Əhməd gördü doğrudan da, Məhbub ki məhbub*²⁵. *Atana rəhmət, ay buna ad tapıb*²⁶ *qoyan*”. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 184).

Bununla birlikte, Mahbub Hanım çok akıllı bir kadın tipidir. Destanda “*Məhbub xanım çox ağıllı qız idi. Atası onun adına Mazarat deyərdi, yəni çoxbilmiş. Belə şey çox az-az düşər ki, bir adam həm gözəl olsun, həm də ağıllı*²⁷, *kamallı*²⁸. *Amma Məhbub xanımda ikisi də vardı...*” denmektedir. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 179).

Onun sinirlenmesi de kendisi kadar güzeldir: “*Birdən*²⁹ *onun qaşları çatıldı, nə çatıldı... Elə bil ki, iki dənə şahmar*³⁰ *ilan*³¹ *quyruğunu qaldırıb qara gözlərin üstünə atdı...*” (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 186).

Bu kolun sonunda, Belli Ahmet'le evlenen Mahbub Hanım onu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için babası ile konuşur ve bir az zaman kazanır. Daha sonra hizmetçisi ile Köroğlu'na mektup yollar ki, gelsin, Belli Ahmed'i kurtarsın. Böylelikle, Mahbub Hanım'ın timsalinde güzel, akıllı ve tedbirli bir kadın tipi görmek mümkündür.

Bu kolda çok fazla rolü olmayan kadın tiplerden biri de **Şirin Hanım**'dır. O, Mahbub Hanım'ın amcası kızıdır ve Belli Ahmet'i diğer kızların tanıyıp ele vereceğinden korktuğu için kırk ince belli kızın dikkatini başka tarafa yöneltmeye çalışan tedbirli kadın tipi gibi dikkat çeker.

1.4. Rugiye Hanım: Bu tipte destanın “Kulun Kaçması” kolunda karşılaşırız. O, Elemkulu Han'ın kızı olup, çok akıllı, eğitim almış bir hanımdır. Destanda daha çok barış taraftarı gibi takdim edilir; Köroğlu'nun delilerini öldürmek isteyen babası ile konuşan Rugiye Hanım ona Köroğlu ile dost olmayı tavsiye eder. Rugiye Hanım, babası ile deliler arasında barış ilan edilmesinde çok önemli yer tutar. O, delilerin yanına gelir, şartları öğrenir, böylelikle de babası ile Köroğlu arasında dostluk ilişkilerinin oluşmasında rol oynar.

1.5. Hürü Hanım: Hürü Hanım Kars paşasının kızıdır ve onunla destanın “Köroğlu'nun Kars Seferi” kolunda karşılaşmaktayız. Babası onu

²⁵ *sevgili*

²⁶ *bulup*

²⁷ *akıllı*

²⁸ *kemalli*

²⁹ *aniden*

³⁰ *zehirli*

³¹ *yılan*

Çamlıbel'i ele geçirmenin karşılığında Arap Reyhan'a vereceğini vaat eder. Hürü Hanım ise, tabi ki, bu izdivacı istememektedir ve Köroğlu'na bir oğlan aracılığı ile haber gönderir ki, durumu anlatsın. Bunun üzerine Kars'a gelen Köroğlu'nun dikkatini bir sarayın penceresinden bakan kız çeker: “*Baxdı ki, pəncərədə bir qız durub ki, o necə deyərlər, yemə, içmə, xətti-xalına*³², *gül camalına tamaşa elə*³³. *Özün öldürsə, olar on dörd, on beş yaşı. Amma elə boylu-buxunlu*³⁴, *şəstli-bəstli*³⁵ *bir qızdı ki, elə bil sərv*³⁶ *ağacıdı qalxıb. Qaşlar qara, gözlər qara, tellər*³⁷ *qara, xallar qara...*” (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 273).

Bu güzellik karşısında hayrete düşen Köroğlu şiirle Hürü Hanım'ın güzelliğini şöyle tasvir eder:

*Başına döndüyüm gül üzli xanım,
Xanım, hansı bəxtəvərin*³⁸ *yarısan?!
Görcək səni yara oldu ciyarım*³⁹,
Bir de, hansı bəxtəvərin yarısan?!
Siyah saçlar dal gərdənə düzülü,
Qara gözlər xumarlanıb⁴⁰ *süzülü,
Elə baxma, indi canım üzülü,
Xanım, hansı bəxtəvərin yarısan?
Koroğlu haq deyib, haqdan dərs alıb,
Tər*⁴¹ *məməyə külək*⁴² *dəyib hovlanıb*⁴³,
Qara gözlər şux⁴⁴ *yanaqdan can alıb,
Yoxsa, ay qız, bala qonmuş arısan?*
(Azerbaycan Destanları, 2005, s. 273)

Bu tasvirde Hürü Hanım'ın genç, uzunboylu, siyah saçlı, kaşları ve gözleri kara, çok güzel bir kız olduğu anlaşılmaktadır. Hürü Hanım çok genç

³² yüz çizgileri

³³ seyr etmek

³⁴ uzun boylu

³⁵ dik duruşlu, sağlam yapılı

³⁶ selbi ağacı

³⁷ kakül

³⁸ bahtiyarın

³⁹ ciğerim

⁴⁰ sersemlemiş

⁴¹ körpe

⁴² rüzgar

⁴³ şişmiş

⁴⁴ parlak

olmasına rağmen, tedbirli bir kadın olarak da karşımıza çıkar. O, önce tehlike hakkında Köroğlu'na, Köroğlu düşmanlar tarafından ablukaya alındığında ise onun delilerine haber gönderir.

Bu kolun sonunda iyinin kötü üzerinde zaferinden sonra Hürü Hanım Çamlıbel'e getirilir ve Köroğlu'nun oğulluğu Eyvaz'la evlenir. Düğün arifesinde Hürü Hanım'ın, meclise getirildiğinde kayınpederinden utanması, gelinlik kahkülünü toplaması, büyüğün, küçüğün yerini, elin örf-adetini, gelenek ve göreneklerini bilen ismetli bir Türk kadını olduğunu göstermektedir.

1.6. Mömine Hanım ve Mehri Hanım: Destanın ana çizgileri bakımından eserle tam uyuşmayan "Köroğlu'nun Derbent Seferi" kolunda, Köroğlu'nun Çamlıbel'e yeni taşınmış olduğu zamanlarda Derbent'e geldiğini ve Derbent paşası Arap Paşa'nın kızı Mömine Hanım'ı sevdiğini görmekteyiz. Bu kolda, kızı gören Köroğlu ona aşık olur ve onu babasından ister. Arap Paşa, Köroğlu'nu bu fikirden vazgeçirmek ve onun gözünden düşürmek için kızının çok ters, sivri dilli, kavgacı, laf yetiştirmez, soğukkanlı, hiç kimseyle iyi geçinmeyen ve asık suratlı biri olduğunu şiirle tasvir eder:

*Bizdən salam olsun qoç Koroğlu'ya,
Bizim qızlar yaman odyanar olur.
Ram oluban hərgiz mərtlə uyuşmaz,
Özü bədxoy⁴⁵, dili zəhrimar⁴⁶ olur.*

*Birini deyərsən beşini deyər,
Acı üz göstərsən beynini yeyər,
Hərdən⁴⁷ qeyzə gəlsə⁴⁸, ərini döyər,
Ər məhəbbətində sitəmkar olur.*

*Gəl otur deyərsən, gəlib oturmaz,
Daştülek⁴⁹ atlar tək⁵⁰ kəmənd atdırmaz,
Könlü yoxsa, biləyindən tutdurmaz,
Qonuma⁵¹, qonşuya bəd təhər⁵² olur...
(Azerbaycan Destanları, 2005, s. 295)*

Babasının bu sözlerinin karşılığında Köroğlu "Paşa, bana da zaten

⁴⁵ kötü huylu

⁴⁶ yılan zehri

⁴⁷ bazen

⁴⁸ sinirlenirse

⁴⁹ evcilleştirilemeyen

⁵⁰ gibi

⁵¹ komşu

⁵² kötü gibi

böyle bir kız lazım” - der ve daha sonra da Mömine Hanım’la evlenir. Mömine Hanım ata yurdunu bırakıp Çamlıbel’e gitmek istemez. Köroğlu Çamlıbel’e yalnız döner. Onların bu izdivacından Kürdoğlu adında bir oğulları dünyaya gelir. Annesi oğlundan babasının kim olduğunu gizler; Köroğlu’nun oğlu olduğu bilirse ona zarar verilebileceğinden korkar. Bu durumda o, kaygılı bir ana tipi olarak karşımıza çıkar ve çok endişelendiği için oğlunu babasını bulmak için Çamlıbel’e gitmekden vazgeçirmeye çalışır, fakat bunu başaramaz. Kürdoğlu da annesini çok sevmektedir. Bunu atışma kısmında Kürdoğlu’nun sözlerinden de anlamak mümkündür:

*Canım ana, gözüüm ana..
Rüsxət ver⁵³, mən gedər oldum.
Sənə⁵⁴ qurban özüüm, ana,
Rüsxət ver, mən gedər oldum...*
(Azerbaycan Destanları, 2005, s. 300)

Köroğlu’nu bulmak için yola çıkan Kürdoğlu yolda Mehri adında bir Kürt kızını görür, ona aşık olur. Mehri Hanım, Ahmet Han’ın kızıdır ve gerçekten çok güzeldir. Onun da Kürdoğlu’na gönlü düşer. Kız Kürdoğlu’nu denemek için onu şiirle tehdit eder. Aralarında şiirle atışma olur. Ahmet Han, kızını ona vermek istemez ve bunun üzerine aralarında savaş başlar. Sonunda, genç olmasına rağmen Ahmet Han’ın ordusunu yenmeyi başaran Kürdoğlu ile han arasında vezirin teklifi üzerine barış sağlanır ve o, Mehri Hanım’la evlenir. Bu barışın sağlanmasında Mehri Hanım’ın babasının yanına gitmesi ve onu savaştan vazgeçirmesi de rol oynar. Destandaki diğer kadın tipler gibi, Mehri Hanım tedbirli davranması ile akılda kalır.

1.7. Dünya Hanım, Dona Hatun ve Bulgar Hanım: Bu kadınlar Köroğlu’nun en büyük düşmanı olan Hasan Paşa’nın kızlarıdır. Onların yetkileri tamamen babalarının elindedir. Hasan Paşa, Köroğlu’nu ele geçirmenin karşılığında kızı Dünya Hanımı Bolu Bey’e, Kırat’ı getirmenin karşılığında ise Dona Hatunu Kel Hamze’ye vermeyi vaat eder. Bulgar Hanım’ı ise Köroğlu, Hasan Paşa’yı mağlub ettikten sonra Deli Hasan’a ister. Bulgar Hanım’ın destanda sadece adı geçer, onun eserde önemli bir yeri yoktur.

Dünya Hanım tipi ile “Köroğlu ve Bolu Bey” ve “Hasan Paşa’nın Çamlıbel’e Gelmesi” kollarında karşılaşırız. O, Bolu Bey’i görmek istemez, hatta Bolu Bey’in Köroğlu ile savaşmaya gittiğini duyduğunda çok sevinir, Köroğlu’nun onun üstesinden gelmesini ümit eder. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 260)

⁵³ izin ver

⁵⁴ sana

Destanın “Köroğlu ve Bolu Bey” kolunda Dünya Hanım kendi karabaşı, yani kenizi ile birlikte, kuyuya salınan Köroğlu’nu kurtarmaya gider, ancak güçleri yetmez. O, Köroğlu’na yemek hazırlatıp gönderir. Çamlıbel’den gelen İsabali’ya yardım eder ve hatta onunla kuyunun başına kadar gelen Dünya Hanım, Köroğlu’nun ne kadar cesur olduğunu öğrenmek için delillerinin kurtarmaya gelmediğini söyleyerek onu denemek ister. Bu kolun sonunda Dünya Hanım, İsabali ile evlenir.

Bu kolda Dünya Hanım’ı almadan Köroğlu’nu teslim etmek istemeyen Bolu Bey’in hareketinden sinirlenen Hasan Paşa’nın “*Sonra ben bir kızdan ötürü olurum hotkarın yanında üç kuruşluk*” demesi de kızına ne kadar değer (!) verdiğini gösterir.

Destanın “Hasan Paşa’nın Çamlıbel’e Gelmesi” kolunda ise Dünya Hanım kadınların arasından çıkarak gelir, Köroğlu’nun babasını affetmesi için örtüsünü açarak ayaklarına atmak ister, fakat Köroğlu izin vermez, örtüsünü onun başına örter ve Hasan Paşa’yı öldürmeyeceğini beyan eder. Dünya Hanım’ın bu hareketi onu sevdiren özelliklerdendir.

Dona Hatun tipini destanın “Hamze’nin Kırat’ı Kaçırması” kolunda görürüz. Hamze, Kırat’ı getirmenin karşılığında Hasan Paşa’dan kızı Dona Hatun’u ister, aralarında anlaşma olur. Kel Hamze, paşanın dilinden bir kağıt da alır. Kızını Kel Hamze’ye vermek istemeyen Hasan Paşa “*Ay axmaq, niyə bəyəm⁵⁵, bir qız nə oldu ki, bəylikdən, mal-dövlətdən, mənə oğul olmaqdan qiymətli oldu?*” der. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 143) Burada Hasan Paşa’nın Kel Hamze’ye vermek istemediği için Dona Hatun’u belki de mahsustan değersizleştirdiğini düşünmek mümkündür. Paşanın, kızını Kel Hamze’ye vermek istememesinin sebebi aslında Kel Hamze’yi kendisi için ehemmiyetsiz bulmasıdır. Kel Hamze ile paşa arasında geçen diyalogdan da kadınların ne kadar değersizleştirildiği, onların sadece akrabalık ilişkilerinin ve hakimiyetin güçlenmesi amacı ile kullanıldığı anlaşılabilir. Demek ki, Dünya Hanım da, Dona Hanım da Hasan Paşa için sadece hakimiyetini koruyup devam ettirmesi açısından değerlidirler.

Birinci gruba dahil olan kadın tiplerin ortak yönlerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1. Zengin kızları olmalarına rağmen çok sadedirler, bununla asla övünmezler;
2. Çamlıbel’e kendi istekleri üzerine getirilmişlerdir;
3. Baba evinde söz sahibi değiller, kendi haklarını savunma hakları yoktur;

⁵⁵ soru edatı olup, nasıl olur anlamındadır

4. Çamlıbel'e geldikten sonra erkeklerle eşit haklara sahip olurlar vs.

2. Yardımcı (ikincil) kadın tipleri:

2.1. Kırk incebelli kız (karabaşlar):

Köroğlu anlatmalarının Azerbaycan sahasındaki kadın tiplerinin ikinci grubu olarak verdiğimiz kadınların birinci kısmı han kızlarının yanında çalışan genç kızlar – karabaşlardır. Karabaşlar her zaman han kızlarının hizmetindedirler ve onların anlatmalardaki ortak tarafı her zaman han kızlarının yanında olmaları, aşık meclislerinde birlikte bulunmaları, çarşıya birlikte gitmeleri, Köroğlu veya delileri herhangi bir amaçla bir yere gittiklerinde onlara kaçırmayı planladıkları kızlardan haber getirmeleri veya haber götürmeleri, gerektiği takdirde delilere yardım etmeleridir. Bu karabaşlardan bazıları hizmetinde buldukları hanımla birlikte Çamlıbel'e gelmeye muvaffak olur, ismini duydukları Çamlıbel'in özgür kadınına dönüşürler.

2.2. Yaşlı kadınlar (kocakarılar): Yardımcı kadın tipleri olarak nitelendirdiğimiz ikinci kısım kadınlar ise yaşlı insanlar, kocakarılardır. Sayıları fazla olmayan bu kadınlar destanda Köroğlu'na para karşılığında yiyecek ve barınak sağlamakla yükümlüdürler. Kocakarı tipleri destanın "Köroğlu'nun İstanbul Seferi" ve "Hamza'nın Kırat'ı Kaçırmaması" kollarında karşımıza çıkar. Kocakarılar destana tesadüfen koyulmamıştır, onlar Köroğlu'nun fiziksel görkemini ve mizah yönünü ortaya çıkarmak için çok güzel vasıtadlardır. Birinci kolda Köroğlu'nu bir gecelik evinde misafir eden karı, Nigar Hanım'ın bahçesinde çalışan oğlu aracılığıyla Köroğlu'na yardım etmeye çalışır, karşısındakinin Köroğlu olduğunu geç anlayan kocakarıyı korku sarar, bir süre nefesi tikanır, fakat Köroğlu onu sakinleştirir.

İkinci koldaki kocakarı tipi ise Köroğlu'nun ona "abla" diye hitap etmesini kabul etmez ve çok yaşlı olmasına rağmen, Köroğlu'na gözü düşer, ona kendisinin bekar olduğunu söyler. Hatta kocakarı, gülümserken ağzında iki dişinin kaldığı belli olur. Köroğlu da hiçbir şey olmamış gibi davranır ve kocakarının bu tavırları ile ilgili bir şiir okur. Kocakarıya okuduğu şiir Köroğlu'nun deli dolu olmasına rağmen yeri geldiğinde şakadan kaçınmayan biri olduğunu gösterir.

Sonuç

Görüldüğü gibi, destanda karşımıza çıkan kadın tiplerinin hepsi aslında iyi tipler olmalarına rağmen farklı özelliklere sahiptirler. Destanda kadınların güzelliği ve yiğitliği, akli ve zekası, tedbirli olmaları sanatsal bir şekilde tesvir edilmiştir. Çamlıbel'de demokrasinin olması, erkek kadın ayrımcılığının olmaması, kadınların erkeklerle birlikte ziyafet çekmeleri destanda özellikle vurgulanmaktadır. Çamlıbel, kadınları özgürlüğe

kavuşturmuş, onların hayata bakış açılarını değiştirmiştir.

Kendi istekleri üzerine Çamlıbel'e gelerek özgürlüğe kavuşan kadın tiplerin Köroğlu ve delilerinin yerli zenginlere, işgalcilere karşı olan mücadeleye aktif katıldığını görmekteyiz. Hatta "Hasan Paşa'nın Çamlıbel'e Gelmesi" kolunda hanımların da silahlanarak delilerle birlikte savaşa atılmaları onların mert ve cesur olduklarının göstergesidir. Yardımcı kadın tipleri ise sadece destanda kendi amaçların gerçekleştirmek için farklı şehirlere giden Köroğlu ve delilerine barınak sağlamakla, haber getirip götürmekle, ellerinden gelen yardımı etmekle yükümlüdürler.

Bütün bunlar XVII yy. Azerbaycan kadınının kimliği, aile ve toplumdaki yeri hakkında geniş bir tablo oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Araslı, H. (1956). *XVII-XVIII asırlar Azerbaycan Edebiyatı tarihi*, Bakü Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı.
- Azerbaycan Destanları* (2005). 5 Ciltte, 4. Cilt, Bakü, Lider Neşriyat.
- Bars, M. E. (2014). Türk kahramanlık destanlarında kadın tipleri, *International Journal Of Languages Education And Teaching*, Volume 3, p. 122-140.
- Bekki, S. (2015). Köroğlu keleşlerinden Köse Kenan'ın evlenme yolculuğu, *Turkish Studies, Volume 10/8 Spring 2015, p. 623-632*, Issn: 1308-2140, Www.Turkishstudies.Net, Doi Number: Http://Dx.Doi.Org/ 10.7827/Turkishstudies.7540, Ankara-Turkey.
- Bekki, S. (2017). Türk destanlarının 'Altın' lakaplı kadın kahramanları, *Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu* (Amasya, 4-6 Mayıs 2017), Haz. M. Fatih Köksal vd., Kıbatek Yayınları, s. 231-242
- Ekici, Metin (2000). Dede Korkut Kitabı'nda kadın tipleri. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (19-21 Ekim), Ankara: Akm Yay., s.123-138.
- Ekici, M. (2011). Anadolu sahası Köroğlu anlatmalarında kadın tipler, *Milli Folklor, Uluslararası Halkbilim Dergisi*, yıl 11, sayı 44, s.10-17.
- Kaplan, M. (2004). Dede Korkut kitabında kadın. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul: Dergah Yayınları, s. 39-50.
- Koroğlu. (1956). Hazırlayan M. Tahmasib, Bakü, Azerbaycan SSR İlimler Akademisi Neşriyatı.
- Koroğlu. (1999), Hazırlayan V. Hulufu, Bakü, Elm.
- Nebiyev, A. (2006). *Azerbaycan halk edebiyatı*, II Hisse, Bakü, Elm.
- Söylemez, O. & Aliyeva, L.. (2000). Alpamış Batır ve Er Targın destanlarında kahraman, kadın ve at motifleri üzerine bir deneme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, s.35-46.
- Şahin, H. İ. (2012). Türkmenistan sahası Köroğlu anlatmalarında kadın tipler. *Çukurova Üniversitesi, Prof. Dr. Mine Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Adana: s. 563-572.
- Veliyev, V. (1985). *Azerbaycan folklorü*, Bakü, Maarif.